

NEM CSAK PROVOKÁLNI SZERETNÉK

*Balogh Robert íróval svábságról, magyarságról, közép-európaiságról
Prágai Tamás beszélget*

– *Milyen összefüggésbe hozható nálad a svábság és az identitás? Milyen családi háttere van ennek az összefüggésnek, és ez mennyire volt meghatározó szerepe a regényeidben ennek a kérdésnek?*

– Identitásról az én esetemben nehéz beszélni, mindig is nehezemre esett azonosságot vállalni bárkivel vagy bármivel, inkább a belátás egy folyamatát tudom megragadni, nevezhetjük ezt identifikációnak, azonosításnak. Édesanyám az utcán, játék közben tanult meg magyarul, a szülei otthon németül, pontosabban annak véméndi dialektusában beszéltek. Anyukám mára odáig jutott, ha megkérdik tőle, nem tud válaszolni arra a kérdésre, hogy ő német vagy magyar. Nem tudja, mit feleljen. Gyakran mondják nekem azt, ha megtudják, mit írtam, hogy hát igen, az apám, anyám vagy akármelyik felmenője sváb volt. Ilyenkor kedvem lenne visszakérdezni, hogy akkor ön micsoda?! Édesapám szülei olyan határ menti faluban laktak, ahol magyarok, horvátok, szerbek és cigányok nagyjából azonos nívón, ellenségeskedés nélkül éltek. Kulturálisan magyar és német, de vérségi alapon német, magyar, szerb, horvát, cigány és talán román is vagyok. A rokonságban ilyen beszélő nevek vannak, mint Werner, Trábert, Meszlarics, Csonka, Bogdán... Ha ennyire rákérdeznék – mint te is – az identitásomra, akkor leginkább közép-európai turmixként határozom meg magam, s mivel az elmúlt években Erdélyben, Felvidéken, Újvidéken, Ausztriában, de Magyarországon belül is sokfelé hívtak fellépésekre, ezért volt alkalmam megválaszolni a feltevésem: mármint hogy lehetséges-e egyáltalán a közép-európai identitás?

– *Nos, mi a válasz?*

– Igen, lehetséges. Tervezek is erről egy regényt írni, egy kókler főszereplővel, mondjuk egy garabonciás diák lesz, be fogja járni az egész Kárpát-medencét, csak nem a mi korunkban, hanem valamikor régebben, vagy a 18. század végén, vagy a 19. század elején, s mégis a mai problémákkal találkozik. De ez még csak egy dédelgetett terv.

– *Milyen nyelven tanultál meg beszélni: németül vagy magyarul?*

– Magyarul. Szerettek volna megtanítani svábul is, de nem voltam hajlandó. Mindig makacs, lázadó alkat voltam. Kiskamaszkori láza-

dásként például még a rendszerváltozás előtt emigrálni szerettem volna Magyarországról, annyira átítatódtam azzal, hogy csak nyugaton lehet élni, sőt nem is akartam magam magyarként azonosítani. Aztán 16 évesen három, Berlinben eltöltött hét után már elmúltak az ilyen ábrándjaim. Délelőtt a keleti részen, délután a vágyott nyugatban kóboroltam. Még állt a fal, tanulságos volt az innen oda és az onnan ide nézés, az utazgatás, a határ frusztráló fogalmának megtanulása. Arra jöttem rá Berlinben, hogy azt sem tudtam, mire vágytam. Honnan is tudtam volna? Akkoriban, a rendszerváltozás környékén eléggé el voltunk zárva, és mámorító dolgok kezdtek történni, vagy akkor annak tűntek. Tizenkét évesen izgalmas volt a Szabad Európa Rádiót hallgatni, hogy Pesten tüntetőket vertek, de nagyjából a rendszerváltozásra, tizenhét-tizenkilenc éves koromra már kiábrándultam mindenféle politikából, fanatizmusból, radikalizmusból, nacionalizmusból, hitből... Pedig megindító volt egy-egy fátyós felvonulás, a szabadságot tényleg élményszerűen megélni, vagy az, ahogy az '56-os forradalomról néhányan beszélni tudtak. De az azóta egyre erősebben felszínre törő ilyen-olyan szélsőséges izmust, a nacionalizmusokat például, az itt-ott felbukkanó idegengyűlöletet nehezen tudtam megemészteni. Mármint azt, miért kellene az egyik nációt a másiknál jobbnak feltételezni. Csak azért, mert oda születtem, vagy annak valom magam? Mindégyiknek megvannak a maga értékei, hibái, csökevényei, vagy inkább olyanok, amilyenek. Az identitást is így láttam. Miért kellene azonosságot vállalnom bármelyikkel, amikor egészen egyik sem vagyok, de mindegyik egy picikét?

– *Aztán mégis megírtad a Schvab evangéliomot!*

– Ahhoz, hogy ezt a regényt, illetve a trilógiát meg tudjam írni, az kellett, hogy meghaljon a nagyapám, és nagyanyám magára maradjon. Amikor meglátogattam, egy idő után elegendő lett azokból a formális beszélgetésekből, amelyet az unoka–nagy mama szereposztás megenged, és letettem egy riportermagnót az asztalra, fogtam a mikrofont, és elkezdtem a nagyanyámmal az életéről beszélgetni. Ezt a beszélgetést megint csak egyfajta forma uralta, de ez a szokatlan szituáció, nagyanyám őszintesége és az én személyiségem együtt valami olyat eredményezett, amit nehéz megfogalmazni. Két ember igen ritkán bekövetkező tiszta egymásra hangolódását talán, amikor feloldódnak a társadalmi szerepek. Ott áll magában az ember, aki nem unoka, nem nagy mama, hanem tisztán önmaga. Ez indította el bennem azt az azonosítási folyamatot, amit lehet akár identifikációnak is

nevezni, de nem ilyen szándékkal álltam neki, és mégiscsak lett belőle egy regénytrilógia, illetve a harmadik elem még csak készül. De nemcsak bennem, nyugodtan mondhatom, hogy a családomban és ennél sokkal tágabb körben is változást eredményezett, vagy legalább kérdéseket vetett fel. A *Schwab evangéliom* munkacíme eredetileg az volt, hogy *Holdervin*. Írás közben alakult a történet, én is, a prózám is. A nagyanyám történeteiből dédapám figurája érintett meg annyira, hogy azt éreztem, valamit kezdenem kell ezzel a készen kapott anyaggal. Sokkal erősebb történeteket kaptam készen a nagyanyámtól, mint amilyeneket én huszonöt évesen konstruálni tudtam, és ezt most, harminchárom évesen is így gondolom. Nem tudtam semmit az oral history létezéséről, én tényleg csak a nagyanyámmal beszélgettem, közben egy teljes, mégis ismeretlen világ tárult elém, amely sok bennem rejlő ellentmondásra adott választ. Egyszerű beszélgetésnek indult, családkutatássá vált, de jóval túlnőtt egy család kérdésfelvetésén.

– *Mégis úgy tűnik, hogy a családi anekdoták érintettek meg...*

– Azt vettem észre, hogy a családi anekdoták szépen illeszkednek olyan nagyobb történetekhez, mint a világháborúk vagy a történelemkönyvből ismert fordulópontok sorához, sőt olyan ősi, szájhagyomány útján terjedő tudáselemeket kaptam, amelyekről már-már eksztázisba jöttem. A mi családuk nagyon szemérmes volt, én sokat rontottam az összképen. Olyan ügyekről, amelyek fájdalmasak voltak, inkább nem vagy csak érintőlegesen beszéltek a nagyszüleim. Egy faluban mindenki köszön mindenkinek, nagyapám egyvalakinek még csak nem is morgott. Annak, aki elfoglalta a házat a kitelepítéskor, s nem adott neki abból vissza semmit. Ennél sokkal többet nem éreztem az egész kitelepítés-históriából. Vagy a dédapámról annyit hallottam, hogy bolond volt, egyet sóhajtottak, hogy jaj, szegény, és ezzel elintéztettek tekintették a dolgot. De amikor nagyanyámmal leültünk erről beszélgetni, én gátlástalanul kikérdeztem, nem törődtem azzal, hogy sír, fáj neki, megviseli, amit felidéz. Dédnagyapám annyira érzékeny ember volt, hogy ha nem egy sváb faluba születik, hanem törzsi közösségbe, könnyen lehetett volna sámán, varázsló. Az 1947-es kitelepítés előtt, hajnalban felakasztotta magát, levágták, és úgy vitték a családot a marhavagonba, a többi falubeli közé. Az egy hétig vagonba zárt emberek között annyira elvesztette a józan eszét, hogy három napig üvöltötte, hogy „Ich will es neet!” (Nem akarom!), mikor már a katonák sem tudták elviselni az

üvöltését, orvost hívtak, és kirakták a család nagyobbik részét a vagonból. Dédapám aztán sem lett teljesen normális, igaz, korábban sem volt az, de akkor még elviselhetőbb módon létezett: nem harcolt szellemekkel, nem kaszabolt szét dunyhát, nem beszélgetett az állatokkal, nem állt állandóan a kútnál... Kicsit úgy éreztem, amikor őt megismertem nagyanyám elbeszéléséből, mintha a *Száz év magány* egyik szereplőjéről lenne szó. Vagy egy ükanyám, aki benn maradt a kitelepítő vagonban; pár évre rá, mikor Németországban meghalt a férje, hazaszökött az Érchegegyéből, útlevelel nélkül, nagyjából gyalog, hatvanvalahány évesen, akkoriban ez normális volt. Nemrég kutattam utána Németországban, s megtaláltam azt a házat, ahol pár évig éltek, sőt még két embert is, akik felismerték őt egy fényképről, cirka 57 év után ránéztek egy képre és megmondták a nevet. Életemben nem éreztem még annyira tisztának magam, mint azon a két napon, amikor Drezda környéki kisfalvakban kutattam és odataláltam. Mert folyton ott volt a kérdés: hova találtam oda? Ki ő nekem, a regénybéli Ómama? Egyéves voltam, amikor meghalt, abban az egy évben őt generáció élt a családból. Kicsoda ő már nekem? Erről fog szólni a trilógia befejező kötete. És ez a család bőven szolgált még regényes elemekkel: több nőt el akartak rabolni a katonák, mert olyan szépek voltak, akadt boszorkány is, de olyan is, aki halálra éhezette magát, több öngyilkos, alkoholista, sőt rendes emberek is tömegével, nem csak bolondok.

– *Tehát a Schwab-trilógia eddig elkészült két részében a történetek referenciálisak. De mennyi bennük a fikció?*

– Fontos elem a referencialitás a regényeimben, de a fikció is. De ezt a referencialitást ne úgy értsd, hogy egy az egyben megírtam Joseph Schäffer élettörténetét, hanem például összesűrítettem egy sorssá öt-tíz ember életét, de olyan is előfordult, hogy egy ember életéből el kellett vennem valamit, mert azt már ki hinné el! Megkaptam egy magyarországi német álomfejtő könyv töredékeinek fénymásolatát, ezen is sokat dolgoztam, a *Legendariomban* helyet kapott egy fejezet, amellyel az egész könyv átértelmezhető. Ez fikció? Referencialitás? Vagy az archaikus népi imádságok, ha tovább írom őket, akkor az már mi? Sokszor egy történetmagot kaptam készen, mondjuk volt a bozsoki ember, aki felköltözött a padlásra, és nem jött onnan le többet, még annyit tudtam az ügyről, hogy időnként megkérdezték a vasutas nagyapámtól, hogy lejött-e már a bozsoki ember, ő meg mondta, hogy nem, még mindig a padláson lakik. Na, ebből a

pár mondatból tizenöt-húsz flekket írtam. Az anekdotától és a család-történetől szándékaim szerint eljutottam az egyetemes emberiig. A lélektani hitelességét kerestem a történetek mögött megbúvó embereknek, az ő miéértjeikre a választ, és mivel olyan anekdotákat gyűjtöttem, amelyekben közösségen kívül rekedtek nyilvánultak meg, látathattam is ezt a világot, a tárgyi kultúrát, a népszokásokat vagy éppenséggel azok hiányát, így a részletekből előrajzolódhat egy eltűnt világ. És hogy visszakanyarodjak az identitáshoz, a regényeim akár éppen arról is szólhatnak, hogyan szűnt vagy szűnik meg egy identitás, jelen esetben a magyarországi német, mivel éppen ez történik vele, s nemcsak itt, hanem a világon lévő összes kisebbség sorsa ez: létrejön, virágzik, és feloldódik egy nagyobb tömegben.

– *Ez a megállapításod nem provokál másokat?*

– Nemzeti korból párszor megkaptam, hogy egy kívülről jött írta meg azt, amit nekünk, „sváboknak” kellett volna. Nem értettem, miért vagyok én kívülről jött, de legyen az, ha annak látszom. Én nem azzal a szándékkal írom ezeket a regényeket, hogy betöltsék egy űrt, vagy eszembe nem jutott, hogy én legyek a magyarországi németek krónikása, vagy lelki kárpótlást nyújtsak egy népcsoportnak. Nem. Én nekiálltam egy rendes családregény megírásának, aztán kiderült, hogy erre képtelen vagyok, és a Trábert–Werner család sem a Budenbrook család. A magam dirib-darabokra épülő világlátásával egyre újabb és újabb rétegeket tettem egymásra, s így alakítottam ki valami regényszerű formát. Aki bármilyen elvárással kezd bele az eddigi kettő, összefüggő könyvépítvény olvasásába, nem azt fogja kapni, amit vár. Amit provokációnak lehet gondolni a részemről, az talán annyi, hogy annál, amit jelenleg magyarországi német (sváb) kultúrának gondolnak: néptánc, fúvós zene, énekkar, kékfestés, stifolder, pár népszokás... sokkal elevenebbet, teljesebbet találtam, helyesebben azt tételeztem fel értéknek, s nem a mai torz formáját. Ennek a világnak egyik utolsó élő (ma már halott) tanúját hallgathattam, aki még ismerte, élte annak a késő középkori elemekkel, pogánysággal, babonassággal dúsan átszótt világát, amelyet én magyarországi német kultúrának gondolok, s amelyet képességeim szerint rekonstruáltam, mint ahogy az a folyamatot is, ahogy ez a világkép elveszett, elvesz minden egyes idős ember halálával. Ezért engem már fenyegettek ve-réssel, egy ifjúsági táborban üvöltözött két felheccelt ifjú sváb, hogy hol vagy, Balogh, gyere elő, megöllek! De ez egyszeri eset volt, szomorú és szórakoztató epizód, ennél nem több. Ami viszont meglep,

az az, hogy számomra ismeretlen emberek olyan kedvesen fogadnak, mint régi ismerőseket, testvéreket, megköszönik, hogy megfogalmaztam azt, amit ők éreznek, de kimondani nem tudnak vagy nem mernek, de gondolnak rá. Vagy hogy vizsgaanyag lett a regény, írtak belőle szakdolgozatot Észtországban is, doktoráltak belőle, idén egy gimnáziumban érettségi tétel... Azt hiszem, önmagában nem a provokáció szándéka vezetett a regényírásban, ahhoz, hogy provokáljak valakit, nem ülnék s dolgoznék évekig egy regényen, hanem gondolom magam annyira tökök gyerekeknek, hogy közölném az illetővel, mi a bajom, aztán menjünk ki a hóra vagy beszéljük meg. Persze aki illúziókkal rendelkezik, azt lehet, hogy provokálom néhány regényfigúrával, de az író és a regényalakot felcserélni botorság.

– *Hogyan értelmeznéd a magyarországi sváb és a magyarországi „magyar” kultúra viszonyát ma?*

– Tisztázni kellene, hogy magyarországi német kultúráról mennyiben beszélhetünk. Mit értünk kultúra szó alatt? Az utolsó népszámláláskor, ha jól emlékszem, kb. 30 ezren vallották magukat magyarországi németnek. A néptánc, a népdalok, a népi kézművesség is a kultúra fontos része, ahogy a nemzeti rádió- és tévéadások is, sőt még színház is létrejött e nemzetiség számára, de egy ekkora kisebbség nem képes nívós magaskultúrát kitermelni, és az intézményeit eltartani is csak célzott állami támogatással lehet. Ha az irodalomnál maradunk, hogy ne rólam beszéljek, kérdéses mondjuk Kalász Márton *Téli bárány* című regénye is. Hová soroljuk? Magyarul íródott, de a tematikája magyarországi német. Mert beszélhetünk hagyományőrzésről, ami fontos és hasznos tevékenység, de az konzerválni szeretne egy már nem létező világalapotot. Beszélhetünk magyarországi német művészeti csoportosulásokról, például egy olyanról, amely anyanyelvükön alkotó szerzőknek kínál fórumot (VUDAK). Nem akarok megsérteni senkit, de Valeria Koch óta nem találtam igazán olvasásra érdemes németül író magyarországi német szerzőt, ám engem minősít, hogy néhány próbálkozás után feladtam a keresést, és lehet, hogy a most induló fiatalok közül csapatostul támadnak majd a „Schillerek”.

– *Mit jelent számodra a magyaranyelvűség, elképzelhetőnek tartod-e, hogy németül írj?*

– Magyar az anyanyelvem, bár mivel anyukámnak nem ez az első tanult nyelve, néhány nyelvi finomságot csak íróként tanultam meg. A német nyelvet iskolában tanultam, és nem gondolom azt, hogy valamikor is képes leszek hasonlóan birtokolni, mint a magyar nyelvet.

Rettenetes nyelvérzékem van, az egyetemi német tanárom szerintem soha nem fogja elfelejteni, amit műveltem. Amikor spanyolul is elkezdtem tanulni, egyre jobban kezdtem keverni a némettel, s viszont, sőt ha zavarba jöttem, még orosz szavakkal is előjöttem... Van egy olyan ötletem, amit szeretnék majd kipróbálni, ha huzamosabb ideig Németországban leszek. Sajátos, roncsolt német grammatikával lehet-e köztes nyelven született (olyan nyelveken, amelyeken alig valamit tudok: orosz, angol, spanyol, francia, japán stb.), alapvetően humorra és társadalomkritikára építő szöveget lehet létrehozni?

– *Kik az „irodalmi referenciád”?*

– Az előbbi nyelvjáték után joggal mondhatom azt, hogy Joyce. Nem tudom, hol olvastam, de érvényes rám, hogy el kellett döntenem, olvasó vagy író leszek! Az utóbbit választottam. Sajnos ha olvasok valamit, egészen belém mászik az író stílusa, világlátása, jó kaméleon lennék, ezért az utóbbi időben, ha fontosnak érzem, amit írok – s mikor nem? –, akkor nem engedem meg magamnak az olvasást, csak utána. Referenciámnak sokakat felhozhatnék. Szentkuthy Miklóst, egy alteregómat róla neveztem el Barokk Róbertnek, ami az ő első regényének a címe. Hölderlin talán még fontosabb, nem nagyon használom alteregóként a Hold Ervin nevet vagy a Dió Timeát, de még talán élek pár évet. Camus *Közönyét* tizenegynéhányszor olvastam, Salinger is meghatározó élményem volt, és Heinrich Böll. Mostanában Móricz Zsigmond naplóját vagy Tolsztoj rövidebb prózáit is lapozgattam. Ha azt mondom, hogy Kafka, Bulgakov, Garcia Márquez, vagy Weöres Sándor, Füst Milán, akkor nem mondok semmit, mert ezek olyan életművek, amelyek annyira gazdagok, annyira sokrétűek, hogy el lehet bennük veszni éveket. Magyar szakosként végigrágtam magam a kötelező anyag felén-harmadán, ezt is pótolni szeretném majd. Milorad Pavićot feltétlen meg kell említenem, a *Kazár szótár* megmozgatta a fantáziám, hogy egy történetet hányféleképp lehet látni, akár csak vallási megfontolásból. A kortársaim közül szívesen olvasom Bertók László verseit vagy Zalán Tiborét, Borbély Szilárd köteteit, egy időben Kornis Mihály fiatalkori novelláit szerettem, de ott van Visky András, Garaczi László, Darvasi László, Konrád *Látogatója*... mindegyiküknek van olyan könyve, amelyet szívesen veszek kézbe, s úgy szólalnak meg a fejemben, mint jól ismert barátok. Még ha ez sokszor egyoldalú barátság is, de mesélnek nekem a maguk módján. Mostanában Acsai Roland és Jónás Tamás szövegeit is mindig végigolvasom, ha a kezembe kerül egy-egy folyóirat. Szeretek olvasni is, mert jó. Bár írni még jobb.